

SALÁT GERGELY

BÜNTETÉSEK ÉS BÜNTETÉSI REFORM A KORAI HAN-KORBAN

Az ókori Kínában a büntetőjog fontos eszköz volt az emberek viselkedésének szabályozására, s az uralkodók már a császárság megteremtésekor összetett büntetési rendszert építettek ki. Qin Shihuang 秦始皇 (Kr. e. 221–210), aki vaskezével egyesítve Kínát megteremtette a központosított birodalmat, Qin állam szigorú törvényeit kiterjesztette az egész országra. Han Gaozu 漢高祖 (Kr. e. 206–195), a Han-dinasztia alapítója kis módosításokkal átvette a Qin-beli törvényeket. Úgy tűnik, jelentős változásokat csak Han Wendi 漢文帝 (Kr. e. 179–157) császár hajtott végre a büntetések rendszerén, amikor Kr. e. 167-es büntetőjogi reformja során eltörölte a korábbi korokban általános csonkító büntetéseket.

A jelen tanulmányban¹ a Han Wendi reformja által érintett területet, a megcsonkító büntetések rendszerét tekintjük át. Először felvázoljuk a büntetéseket, amelyeket a Korai Han-kor első évtizedeiben – Wen császár reformja előtt – alkalmaztak Kínában. Ezután leírjuk magukat a reformokat, végül mérleget vonunk Han Wendi törvényhozó tevékenységéről.

I. A BÜNTETÉSEK RENDSZERE HAN WENDI CSÁSZÁR ELŐTT

Mielőtt áttekintenénk a büntetési rendszert, egy tényezőre fel kell hívnunk a figyelmet. A büntetés mindig valamilyen érték megvonása: ezen érték minden korban és társadalomban – természetesen hangsúlybeli különbségekkel – az élet, a test, a vagyon, a környezet megbecsülése, illetve újabban a szabadság lehet. Ezért egy büntetés megértéséhez ismerni kell az adott társadalmat és az abban fontos szerepet játszó értékeket. Nem meglepő például, hogy az ókori kínai jogból hiányzik a szabadságvesztés büntetése (a csonkítással kísért kényszermunkát nem számítjuk annak): a szabadság ugyanis nem lehetett jelentős érték abban a társadalomban, amelynek tagjai pontosan előírt kötelességeik szerint, szigorú rendbe szervezve éltek életüket.

A Korai Han-kor első évtizedeiben (nagyjából Kr. e. 200-tól Kr. e. 167-ig) a büntetések öt kategóriába sorolhatók: halálbüntetés, megcsonkítás, kényszermunka, bírság, egyéb büntetések. Az utóbbi kettő csoporttal a jelen tanulmány-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

ban nem foglalkozunk, mivel Han Wendi reformjai nem érintették őket. E pontban az első háromnak a rendszerét vázoljuk fel a narratív történeti források (*Shiji* 史記, *Hanshu* 漢書) és a sírokban talált jogi kéziratok alapján.² Megjegyzendő, hogy ez a rendszer szinte teljesen megegyezett a Qin-dinasztiáéval, az Első Császár által kiépített büntetőjogi rendszer csak több évtizedes folyamat során alakult át.

I.1. Halálbüntetés

A halálbüntetés (*si* 死 vagy *sizui* 死罪) leggyakoribb formája a *qi shi* 棄市 elnevezésű büntetés volt, ez szó szerint azt jelenti: „kivetni a piacra”. A kifejezés valójában egyszerű lefejezést takart.³ Ismerjük még a *zhan* 斬, „kettévágás” vagy *yao zhan* 腰斬, „kettévágás derékban” kivégzési módot, amely súlyosabb bűnökért járt⁴ (ZYS 1, 18). Különösen súlyos büntetés volt a darabokra vágás (*zhe* 磔)⁵ és a „fej közzététele a piacon” (*xiao shou shi* 梟首市)⁶. Ritkán, de előfordulnak az élve elégetés, a megfőzés és a kínhalál egyéb formái is, elsősorban a dinasztia eleji harcok idején. A legsúlyosabb büntetés – amelyet nagy súlyú, politikai jelentőségű ügyekben alkalmaztak – a „nemzetség kiirtása” (*yizu* 夷族) vagy a „nemzetség kiirtása harmadíziglen” (*yi san zu* 夷三族) volt, ez valószínűleg a bűnös mellett annak szüleit, fivéreit, valamint a feleségét és gyermekeit érintette.⁷

² A *Shijinek* és a *Hanshunak* a *Zhonghua Shuju*-féle modern kiadását használtuk. A sírszövegek közül a legfontosabb forrásunk a zhangjiashani 張家山 leletgyűjtemény, amelyet egy Kr. e. 186-ra datált sírban találtak. Ezek közül jogi kérdésekkel foglalkozik a *Zouyanshu* 奏讞書 című mintairat-gyűjtemény, illetve az *Ernian lüling* 二年律令 című törvénygyűjtemény. E szövegek feldolgozásakor a Zhangjiashan Ersiqihao Han Mu Zhujian Zhengli Xiaozu 2001 kiadványt vettük figyelembe. A *Zouyanshu* passzusait ZYS + sorszám jelöléssel láttuk el, az *Ernian lüling*-nél a cikkelyt tartalmazó szövegcsoporthoz a címet, illetve a szövegcsoporthoz belül elfoglalt helyét jelző sorszámot adtuk meg. Kiegészítő forrásként figyelembe vettük a Kr. e. 216-ra vagy 217-re datálható, Qin államból származó shuihudi 睡虎地 szövegeket. Ez utóbbiaknál az először Hulsewé (1985) által alkalmazott A, B, C... betűjelzést és számozást alkalmazzuk, s a SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1978 kiadvány szövegközlését vesszük figyelembe. A shuihudi iratokról bővebben lásd Salát 2003: 113–132; a zhangjiashani leletekről lásd Salát 2005: 655–670.

³ Sírszövegbeli említéseit lásd *Zeï lü* 1, 3, 6, 7, 13, 16, 18, 29, 32, 35, *Jü lü* 7, 8, 24, *Za lü* 9, 10, *Qian lü* 4, *Tian lü* 10, ZYS 16, 21.

⁴ *Zeï lü* 1, 5, *Dao lü* 6, ZYS 1; Hulsewé 1955: 110–112.

⁵ *Zeï lü* 2, *Dao lü* 9, 11. Hulsewé (1955: 110) szerint a *zhe* valójában nem a holttest feldarabolását, hanem közszemlére vételét jelentette.

⁶ *Zeï lü* 28.

⁷ Hulsewé 1955: 112–122.

I.2. Csonkító büntetések⁸

Az egész kínai ókorban – egészen Han Wendi rendeletéig – az egyik legfontosabb büntetési mód a megcsonkítás (*xing* 刑 vagy *rouxing* 肉刑) volt. Olyannyira, hogy a *xing* szót használták általánosan „büntetés” értelemben is, s például a modern kínai nyelv „büntetőjog” szavának (*xingfa* 刑法) is alkotó eleme. A *Shuowen jiezi* 說文解字 is azonosítja a *xing* et és a törvényeket, „meghatározásában” ez szerepel: *fa xing ye* 法刑也, vagyis „a törvény: megcsonkító büntetés”.⁹

A csonkító büntetéseket a hagyomány szerint már a Korai Zhou-korban ismerték. A *Hanshu Xingfazhi* 刑法志 című fejezete így írja le az ekkori rendszert:

Az Öt büntetést (*wuxing* 五刑): a tetoválást (*mo* 墨), amellyel ötszáz bűn járt, az orrvágást (*yi* 劓), amellyel ötszáz bűn járt, az ivartalanítást (*gong* 宮),¹⁰ amellyel ötszáz bűn járt, a láblevágást (*yue* 剕), amellyel ötszáz bűn járt, a halálbüntetést (*sha* 殺), amellyel ötszáz bűn járt¹¹ – ezt nevezték úgy, hogy „a megbékített fejedelemségek megbüntetésénél használt közepes törvénykönyv”.

Minden esetben, akit kivégeztek, [annak a holttestét] kiterítették a piacon; akit tetováltak, azzal a kapukat őriztették; akinek levágták az orrát, azzal a szorosokat őriztették; akit ivartalanítottak, azzal a belső [palotákat] őriztették; akinek levágták a lábát, azzal a parkokat őriztették; akit csonkítatlanul (*wan* 完) hagytak, azzal a magtárat őriztették.¹² Akit rabszolgává tettek (*nu* 奴), a férfiakat a bűnös rabszolgák (*zuili* 罪隸) közé vették fel,¹³ a nőket pedig a gabonaőrloők (*chong* 舂) és a szakácsok (*gao* 槁) közé.¹⁴ Mindazokat, akiknek nemesi rangjuk (*jue* 爵) volt, akik elmúltak hetvenévesek, vagy akiknek még nem hullott ki a tejfoguk, nem tették rabszolgává.¹⁵

Amikor a Zhou-ház útja lehanyatlott, s Mu 穆 király¹⁶ megöregedett és gondatlaná vált, megparancsolta Fu 甫 fejedelmének, hogy figyelembe véve az időket, készítsen büntetéseket, hogy féken tartsák a négy égtájat. A tetoválással büntetendők közé ezer [bünt] soroltak; az orrvágással büntetendők közé ezer [bünt] soroltak; a térdkalács (*bin* 髌) [levágásával] büntetendők közé ötszázat soroltak; az ivartalanítással büntetendők kö-

⁸ A csonkító büntetések különböző fajtáiról, illetve az ezekhez kapcsolódó kényszermunka-fokozatokról lásd még Hulsewé 1955: 124–132, Salát 2003: 136–141.

⁹ *Shuowen jiezi*: 474.

¹⁰ E büntetésnemet hagyományosan kasztrációnak értelmezik, de mivel létezett női megfelelője is (melynek konkrét mibenlétét nem ismerjük), „ivartalanításnak” fordítjuk. Lásd még Salát 2003: 133/ 273. jegyzet, 137.

¹¹ Vö. *Zhouli* 周禮, *Qiuguan* 秋官, *Sixing* 司刑.

¹² Vö. *Zhouli* 周禮, *Qiuguan* 秋官, *Zhanglu* 掌戮.

¹³ Vö. *Zhouli* 周禮, *Qiuguan* 秋官, *Sili* 司厲.

¹⁴ Vö. *Zhouli* 周禮, *Xiaguan* 夏官, *Gaoren* 槁人. A mondat utolsó szava a szövegben *gao* 槁, ’száraz, korhad’, de ez valószínűleg a *kao* 犒 elírása, mely utóbbi a *kaoren* 犒人 ’vendégül látó, főző’ rövidítése lehet; nyilván arról van szó, hogy a nőket konyhai szolgálatra vezényelték.

¹⁵ Vö. *Zhouli* 周禮, *Qiuguan* 秋官, *Sili* 司厲. A Korai Zhou-kori büntetési rendszer leírásában a *Xingfazhi* kizárólag a *Zhoulira* támaszkodik. Ma már tudjuk, hogy a *Zhouli* jóval a Korai Zhou-kor után – a Hadakozó fejedelemségek korában vagy a Han-dinasztia alatt – keletkezett, s az általa leírt államszervezet eszményi, nem valós állapotokat tükröz. A *Zhouliról* lásd Boltz 1993.

¹⁶ Mu király a hagyomány szerint a Kr. e. 10. században uralkodott. A köré szőtt legendákról lásd Maspero 1978: 63–64.

zé háromezer soroltak; ami a nagy büntetéssel (*dapi* 大辟) [halállal] büntetendőket illeti, ide kétszáz [bünt] soroltak. Így az Öt büntetés alá háromezer [bünt] soroltak.¹⁷ Mivel ez a megbékített fejedelemségek közepes törvénykönyvében [szereplő bűnök számánál] ötszáz cikkellyel több, ezt nevezik a „zűrzavar sújtotta fejedelemségek megbüntetésénél használt szigorú törvénykönyvnek”.¹⁸

A megcsonkító büntetéseket *Hanban* soha nem alkalmazták magukban, mindig kényszermunka-büntetéssel jártak együtt. A csonkítások eredménye a kényszermunka idejének letelte után is megmaradt, s így egyszerre szolgált megszegyenítésként, kezdetleges bűnyogi nyilvántartásként és elrettentésként.

A csonkítások fajtái az alábbiak voltak:

I.2.1. A szakáll leborotválása (*nai* 耐)

A szakáll leborotválása a *falépités*nél (lásd később) enyhébb kényszermunkára ítélték kísérő büntetése volt. Átvitt értelemben minden, maradandó csonkítással nem járó kényszermunka-büntetést jelenthetett.¹⁹ A *nai* nevű büntetés nőkre vonatkozóan is előfordult, pontos tartalmát az ő esetükben nem ismerjük. A borotválás egyrészt a megszegyenítés miatt számított büntetésnek, hiszen a kínaiak ebben az időben nem borotválkoztak, így egy borotvált férfi azonnal kitűnt környezetéből. Másrészt viszont a büntetésnek szakrális jellege is lehetett: az őstisztelethez hozzátartozott az, hogy a testet úgy adták vissza az ősöknek a halál után, ahogy kapták, tehát csonkítatlanul, a haj és a szakáll érintetlenül hagyásával. A borotválással tehát az illető az ősei előtt is kellemetlen helyzetbe került.

Vizsgálataim szerint a sírszövegekben a *nai* a leggyakrabban a közrabszolgává vagy közrabszolganővé (*lichenqie* 隸臣妾) tétellel szerepel együtt a leggyakrabban.²⁰ Emellett egy cikkelyben a rözsegyűjtővé vagy rizsrostálóvá tétellel, két cikkelyben pedig a *sikou*vá tétellel kombinálják.²¹ Gyakran önmagában szerepel, valószínűnek tartjuk, hogy ilyenkor a közrabszolgaság is vele jár, csak ez annyira egyértelmű, hogy a törvények nem írják le. Szintén sokszor előfordul az *Ernian lüling*ben a „leborotválás megváltása”, ami gyakorlatilag egyfajta bírság lehetett.

I.2.2. A haj és a szakáll leborotválása (*kun* 髡)

A büntetés a *Zouyanshuban* és az *Ernian lüling*ben nem szerepel, de a történetírói források szerint e büntetés minden *falépitő*vé ítéltet sújtott. Ez esetben a sírszövegek éppen magától értetődő volta miatt nem említik.²²

¹⁷ Vö. Salát 2003: 89–90.

¹⁸ *Hanshu* 23: 1091–1093.

¹⁹ Hulsewé 1985: 15–16.

²⁰ *Zei lü* 11, 25, 27, 33, *Dao lü* 1, *Jü lü* 8, 24, *Gao lü* 1, *Wang lü* 2, *Za lü* 9, *Tian lü* 10, *Xing lü* 2.

²¹ *Jü lü* 1, illetve *Jü lü* 8, *Gao lü* 1.

²² Hulsewé 1985: 15; Hulsewé 1955: 129.

I.2.3. Tetoválás (*qing* 黥)

Mint láttuk, a tetoválást már a Korai Zhou-korban is alkalmazták, ahol a neve *mo* 墨 volt. A tetoválás megcsonkító büntetésnek számított, hiszen az ember testét visszavonhatatlanul módosította, eltorzította. Hanban a büntetést *qing*nek nevezték, s általában a *falépités* mellékbüntetéseként szerepelt. Az elítéltnak arcára vagy homlokára tetoválták a megszegyenítő jelet (hogy ez pontosan milyen volt, azt nem tudjuk).²³ Az eddig feltárt Qin- és Han-kori sírszövegek csak néhányszor adják meg a tetoválás helyét, mindegyikben ez szerepel: *qing yan qiu* 黥顏頰.²⁴ A *yan* a homlokot, pontosabban – a *Shuowen jiezi* szerint – a két szemöldök közötti területet jelenti, míg a *qiu* az arcnak a járomcsontnál levő részét. Érdekes, hogy a kifejezést szerepeltető D 154-ben, GL 5-ben és ZYS 2-ben egész biztosan, a D 62-ben pedig feltehetően nő a tetoválásra ítélt; az, hogy az esetükben megadják a tetoválás helyét, arra utalhat, hogy az eltért a férfiaknál szokásostól. A tetoválás csaknem minden esetben a legsúlyosabb fokozatú férfi, illetve női kényszermunkára ítélték, a falépítők és gabonaőrölk kísérő büntetése volt.

I.2.4 Az orr levágása (*yi* 劓)

Az orr levágása (*yi* 劓) egyetlen *Ernian lüling*-beli cikkelyben szerepel (*Jü lü* 7), ahol azt a visszaeső bűnözőt sújtják orrlevágással, akinek tetoválás járna, de már korábban tetoválták. Emellett a *Jü lü* 22 megadja az orrlevágás megváltásának árát (1 *jin* arany). Emellett a ZYS 4-ben találkozunk egy emberrel, akit régebben tetováltak, és levágták az orrát. E nem túl bőséges információ alapján úgy tűnik, hogy az orrlevágásra akkor került sor, hogy ha egy bűnért tetoválás és falépités járt, de valamilyen tényező miatt a büntetést súlyosbíítani kellett. A büntetés más *Han*-kori szövegekben is csupán egyszer szerepel.²⁵

I.2.5. A bal lábfej levágása (*zhan zuo zhi* 斬左止)

Elképzelhető, hogy a *zhi* nem lábfejet, hanem lábujjat jelentett. A *büntetésre* kevés példát ismerünk. A *Jü lü* 7 szerint azon a visszaeső bűnösön hajtják végre, akinek korábban levágták az orrát, s most tetoválással kéne sújtani. A *Jü lü* 9 által említett esetben a lábfej levágása falépitéssel jár együtt. A *Gao lü* 5-ben az a férfi rabszolga jár így, aki „gondatlanul tesz panaszt” maga ellen (nem tudjuk, ez pontosan mit jelentett) – s a csonkítás után visszaadják a gazdájának. A *Za lü* 13 szerint annak vágják le a bal lábfejét, aki erőszakkal feleséget rabol magának, illetve annak, aki segíti őt ebben. A *Jinguan lü* 1 szerint az kapja ezt a büntetést – falépitéssel kombinálva –, aki átmászik egy határerődítményen, a ZYS 4 szerint pedig – szintén falépitéssel együtt – az, aki feleségül vesz egy szökevényt.

²³ Hulsewé 1985: 15; Hulsewé 1955: 124–125.

²⁴ D 62, D 154; *Jü lü* 24, *Gao lü* 1, 5, ZYS 2.

²⁵ Hulsewé 1985: 15; Hulsewé 1955: 125.

I.2.6. A jobb lábfej levágása (*zhan you zhi* 斬右止)

A büntetés a valóságban a bal és a jobb lábfej (vagy azok lábujjai) levágását jelentette: a büntetés csak egyszer szerepel az *Ernian lülingben* (a *Zouyanshuban* egyszer sem): a *Jü lü* 7 szerint azt a visszaeső bűnöst, akinek korábban már levágták a bal lábfejét, s tetoválással sújtandó bünt követ el, a jobb lábfej levágására ítélik. Ez volt a kasztráció után a legsúlyosabb megcsonkítás.²⁶

X.3.7. Kasztráció (*fu* 腐 vagy *gong* 宮)

A *Han*-kori történeti művekben a kasztrációnak jó néhány esete szerepel (a leg híresebb ilyen eset *Sima Qiané*, a nagy történetíróé), de a kéziratok forrásokban kevésszer említik. A *Zouyanshuban* nem találkozunk vele, az *Ernian lülingben* is csak néhány cikkelyben fordul elő. Ezekből kiderül például, hogy azt a visszaeső bűnöst, akinek korábban már levágták mindkét lábfejét, s tetoválással sújtandó bünt követ el, kasztrálásra ítélik (*Jü lü* 7); a kasztrálás megváltásának ára: egy *jin* és négy uncia arany (*Jü lü* 22); a kasztrálandó személyt a „belső hivatalba” (*neiguan* 内官 – hogy ez pontosan mit jelent, nem tudjuk) kell költöztetni, s ott kell végrehajtani a kasztrálást (*Jü lü* 22); nemi erőszakért kasztrálás jár, s emellett az illetőt palotai közrabszolgává (*gong lichen* 宮隸臣) teszik (*Za lü* 12, *Shou lü* 1). A nőknél a kasztrációnak megfelelő büntetést szintén *gongnak* nevezték, ami a kommentátorok szerint az „elzárás a palotában” (*bi gong* 閉宮) rövid formája – hogy ez pontosan mit jelentett, nem tudjuk, talán az – orvosi iratokban néha „palotának” nevezett – női nemi szerv valamiféle megcsonkítását.

I.2. Kényszermunka-büntetések

A *Korai Han-kori jogi jellegű sírszövegekben* ez a leggyakrabban említett büntetés – valószínűleg ezt szabták ki a legtöbbször, s a *zhangjiashani* sír tulajdonosa is elsősorban ilyen súlyú bűnügyekkel foglalkozhatott. A kényszermunka-büntetés részleteiről viszonylag keveset tudunk, csak az elnevezéseik, néhány rájuk vonatkozó adminisztratív szabály, illetve a *Han*-kori történeti művek utalásai maradtak fenn. A büntetés kiszabása eltért a ma megszokott gyakorlattól: nem a büntetés időtartamát szabták meg, hanem a teljesítendő kényszermunka fokozatát. Minden fokozathoz megszabott munka, megcsonkítás és megbilincselési módozat tartozott, némi mérlegelési lehetőséggel. Ítélethozatalkor tehát csak a büntetés fokozatát mondták ki, annak konkrét tartalma közismert volt. A változatos elnevezések ellenére valószínűnek tűnik, hogy az elítéltek azt a munkát végezték, amelyre az államnak éppen szüksége volt (tehát például a *rőzsegyűjtők* is dolgozhattak építkezéseken, sőt, harcolhattak a háborúban).²⁷ Az elnevezések eredete ismeretlen.

²⁶ Hulswé 1985: 15; Hulswé 1955: 125–126.

²⁷ Hulswé 1955: 130–131.

Külön problémát jelent a büntetések időtartamának kérdése, amiről élénk – és máig eldöntetlen – vita zajlik a kutatók körében. Egyesek szerint a kényszermunka egész életre szólt. Másik szerint minden fokozathoz meghatározott időtartam tartozott. Megint más tudósok arra a következtetésre jutottak, hogy a büntetés meghatározatlan időre, de nem életfogytig szólt, hanem a következő amnesztiáig (közkegyelmet igen gyakran hirdettek a Han-kori uralkodók, mivel erényszerző cselekedetnek tarották).²⁸ Annyi biztos, hogy Han Wendi császár később részletezett reformjai rögzített időtartamot rendelnek a büntetésekhez, ami arra is utalhat, hogy korábban a büntetési periódus nem volt meghatározva.²⁹

I.2.1. Falépítés (*chengdan* 城旦) és gabonaörlés (*chong* 舂)

Ez volt a legsúlyosabb kényszermunka-fokozat. A *chengdan* kifejezést „falépítőnek”, női megfelelőjét, a *chongot* „gabonaörlésnek” fordítjuk. A *Hanshu* egyik kommentátora, Ying Shao 應劭 (140–206 k.) így magyarázza e kényszermunka-fokozatok neveit:

Chengdan 城旦 (falépítő): hajnalban (*dan*) kel, hogy falakat (*cheng*) ellenőrizzen vagy építsen. *Chong* 舂 (gabonaörlő): a nők nem vesznek részt a külső szolgálatokban, csak örlnek (*chong*)³⁰, hogy legyen rizs. Mindkettő négyéves büntetés.³¹

A *cheng* „fálat” jelent, míg a *dan* „hajnalt”. Ez utóbbi azonban – a kommentátor magyarázatától eltérően – valószínűleg kölcsönzó, amely az azonos hangalakú, „teher” jelentésű szó (*dan* 擔) helyett áll. A büntetés Korai Han-kori időtartamát nem ismerjük, a rögzített – négyéves – periódusra való utalás késői. A büntetés a történetírói források szerint a következőkkel járt együtt: a fej leborotválása (*kun* 髡), „vasgallér” (*qian* 鉗) viselése a nyakban, botozás, valamint a láb megbéklyóztatása.³² A kéziratok forrásokból azonban az derül ki, hogy a falépítés (és gabonaörlés) messze leggyakoribb kísérő büntetése a tetoválás volt. Emellett a csonkítás lehetett lábfejlevágás és orrlevágás. Előfordul az is, hogy a *falépítővé* tétel mellett a *xing* 刑, „megcsonkítás” szó szerepel, további részletek nélkül. Többször szerepel – általában valamiféle enyhítő körülmény megléte esetén – a *wan chengdan* 完城旦, „teljes, csonkítatlan falépítő” kifejezés is, ami azt jelenti, hogy az illető a többi *falépítő*vel együtt dolgozott, de – a szokásos borotváláson kívül – más csonkítással nem sújtották.³³ Hulsewé szerint ez utóbbiak büntetésének időtartama a Han-korban négy év volt, kevesebb, mint

²⁸ Azt a gondolatot, hogy a büntetések nem meghatározott időre szóltak, Gao Heng (1977: 43–44) vetette fel először. A különböző elméletekről lásd Sanft 2005: 91/41. jegyzet. A rendkívül bonyolult kérdés legújabb összefoglalását lásd Xing 2005.

²⁹ A kényszermunka-fokozatokról lásd még Hulsewé 1985: 14–17; Hulsewé 1955: 128–132.

³⁰ A *chong* szó jelenthet ’csépel’-t is.

³¹ 城旦者，旦起行治城；舂者，婦人不豫外徭，但舂作米：皆四歲刑也。 *Hanshu* 2: 30.

³² Hulsewé 1955: 128–129.

³³ Hulsewé 1985: 15.

a többi *falépitőé*).³⁴ A szövegek nem említik, de a történetírók alapján valószínűsíthető, hogy a haj és az arcszőrzet leborotválása minden *falépitő*nél kötelező volt, s nincs kizárva a botozás és a „vasgallér” általános használata sem. Emellett a falépitőknek bilincset és lábbéklyót kellett viselniük.

A falépitő büntetés női megfelelője a *chong*, „gabonaőrő” volt. A büntetés nevében és azon kívül, hogy ez a nők legsúlyosabb kényszermunka-büntetése, a Han-korból szinte semmit nem tudunk, leszámítva a fent idézett kommentárt. Érdeemes azonban itt megemlíteni egy Qin-beli cikkelyt a *Tizennyolcféle Qin-beli törvény* (*Qin lü shiba zhong* 秦律十八種) című shuihudi szövegcsoporthoz, amely talán a Han-korhoz hasonló állapotokat ír le:

A 70 A falépitők és a gabonaőrők hordjanak vörös ruhát, s viseljenek vörös fejedőt. Bilincseljék és béklyózzák meg őket.³⁵ Ügyes falépitők ne vezessenek és felügyeljenek [más elítélteket]; akiket kineveztek vezetővé és felügyelővé, azok vezessenek és felügyeljenek. A gabonaőrök és falépitők, akik kimennek a közmunkára, ne merészkedjenek a piacra menni és az épület külső kapuján³⁶ kívül maradni. Ha át kell haladniuk a piacon, akkor tegyenek kerület, ne haladjanak át. Ha falépitők vagy gabonaőrők megrongálnak vagy eltörnek egy agyagedényt, vaseszközt, faeszközt, vagy nagy szekerek készítésekor eltörik a kerékabroncsot, akkor azonnal botozzák meg őket. Egy garas értékű [kárért] tíz botütést kapjanak. Hús vagy több garas értékű [kár esetén] teljes botozásban részesüljenek. Az eszközt töröljék [a nyilvántartásból]. Ha [a vétkest] nem botozzák meg azonnal, akkor a felelős hivatalnok térítse meg [a kár] felét. [*Törvény*] a munkák felügyelőiről.³⁷

A falépitők és gabonaőrők tehát – legalábbis Qinben – a társadalomtól elszigetelve éltek, megszégyenítő vörös ruházatot, illetve bilincset kellett hordaniuk. Bár a különböző helyeken végzendő munkák miatt nem voltak folyamatosan elzárva, a társadalom többi tagjával nem érintkezhetek – erre utal, hogy nem volt szabad áthaladniuk a piacon. Ha kárt okoztak az általuk használt eszközökben vagy alapanyagokban, azonnali botozással büntették őket. Tilos volt falépitőkre más elítéltek vezetését bízni, még akkor is, ha „ügyesek”, vagyis a feladatra alkalmasak voltak. Az általuk végzett munkáról csupán annyit árul el a cikkely, hogy részt vehettek a „nagy szekerek” készítésében, vagyis iparos munkát is végezhetek,³⁸ bár más cikkelyekben döngölt falak építésével, épületbővítésekkel, földek művelésével hozzák őket összefüggésbe.³⁹ Az elítéltek gabonafejadagját és ruházatuk biztosítását pontos előírások rögzítették.⁴⁰ A források utalnak arra, hogy büntetésük letelte után a falépitők és gabonaőrők nem váltak szabad em-

³⁴ Hulsewé 1955: 130.

³⁵ *Gou du lei di* 拘犢櫛杖. A kifejezés értelme minden valószínűség szerint „kézbilincset és lábbéklyót” (lásd Hulsewé 1985: 69–70/13. jegyzet), de e szóösszetételek más szövegekben nem szerepelnek.

³⁶ *She hui* 舍閭: a szövegből nem derül ki, hogy milyen épületről van szó.

³⁷ Shuihudi Qin Mu Zhujian Zhengli Xiaozu: 89–90.

³⁸ Lásd még az A 58 cikkelyt, ahol az elítéltek az „iparosokkal együtt” teljesítenek szolgálatot.

³⁹ A 15, 64.

⁴⁰ A 12, 15, 16, 49, 50.

berré, hanem meghatározott ideig még enyhébb fokozatú kényszermunkásként kellett dolgozniuk.

Nem tudjuk, mi történt a falépítőkkal, ha a teljes büntetésük letelt. Az biztos, hogy ha a kényszermunka mellett megcsonkították őket, akkor nem térhetek vissza a társadalomba, hanem úgynevezett „rejtett hivatalnokká” (*yinguan* 隱官) váltak. Ez valószínűleg olyan szolgálatot jelentett, amelyet távoli, elzárt vidéken kellett végezni, ahol a volt elítélt nem volt kitéve a társadalom megvetésének. Mivel a falépítés szokásos kísérő büntetése, a tetoválás csonkításnak számított, a rejtett hivatalnokká válás valószínűleg a legtöbb falépítőt érintette. A Korai Han-kori ZYS 4 cikkelyben egy olyan rejtett hivatalnok szerepel, akit korábban tetoválással és orrlevágással sújtottak. Az illető megházasodik (tehát a rejtett hivatalnok is köthetett házasságot), de mivel tudtán kívül egy szökött rab-szolgát vesz el, újra megbüntetik. A bűnért tetoválás és falépítés járna, de mivel tetoválva már volt, ezért levágják a bal lábfejét és falépítésre ítélik. A ZYS 17 cikkelyben – amely Han-kori sírból került elő, de tartalma a Qin-korra van datálva – az ártatlanul tetoválásra és falépítésre ítélt személlyel kapcsolatban, ártatlansága kiderülése után, a következő rendelkezést hozzák: „Mentesítsék [a büntetés alól], s válják belőle rejtett hivatalnok. Elrendeljük, hogy szabadon házasodhassék, s helyezék el őt Yuben 於. A feleségét és gyermekeit már eladták; a járási hivatal váltsa ki őket. Egyéb lefoglalt dolgait is eladták, az árát adják oda neki. Engedtessek el neki az elítéltetés költsége, a költséget ...⁴¹ ember adja vissza.” Látható tehát, hogy ha valakit egyszer elítéltek és megcsonkítottak, akkor már soha többet nem tölthette be a társadalomban ugyanazt a helyet, mint korábban, még abban az esetben sem, ha ártatlan volt.⁴²

1.2.2. Rőzsegyűjtés (*guixin* 鬼薪) és rizsrostálás (*baican* 白粲)

A *guixin* 鬼薪 és a *baican* 白粲 a második fokozatú kényszermunkát jelentette. A már idézett Ying Shao így magyarázza e büntetéseket:

Rőzsét (*xin*) gyűjteni az ősök temploma számára: ezt nevezik rőzsegyűjtésnek (*guixin*). Ülni és rizst válogatni, hogy az teljesen fehér (*bai* 白) legyen: ezt nevezik rizsrostálásnak (*baican*). Mindkettő hároméves büntetés.⁴³

A *gui* jelentése „szellem, kísértet”, a *xiné* pedig „rőzse, tüzelő”. Emiatt magyarázza a kommentátor úgy, hogy az elítélt rőzsét gyűjt az ősök temploma, illetve az abban lakozó szellemek számára. Valószínűbb azonban, hogy a *gui* itt a hasonló kiejtésű *gui* 歸 kölesönszava, melynek van ’összeszed’, ’összegyűjt’ jelentése is. A büntetés konkrét tartalma feltehetően nem kapcsolódott a nevéhez: az elítéltek azt a munkát végezték, amire éppen szükség volt. A Han-kor későbbi évtizedeiben ez a büntetés három évig tartott.

⁴¹ Itt egy írásjegy olvashatatlan.

⁴² Rejtett hivatalnok szerepel még a *Jü lü* 24, *Wang lü* 2, *Hu lü* 5, 6, *Fu lü* 8 cikkelyekben.

⁴³ 取薪給宗廟為鬼薪，坐擇米使正白為白粲，皆三歲刑也。 *Hanshu* 2: 32.

A rözsegyűjtés női megfelelője a *baican*, szó szerint „fehér rizs” volt, ez „rizsrostálónak” fordítható. Elképzelhető, hogy ezek az elítéltek gabonát válogattak a közraktárakban, de pontos adataink erről sincsenek. Feltételezhető, hogy e kényszermunka-fokozat általános kísérő büntetése a szakáll-leborotválás (*nai*) volt. A Qin-korban (s talán a Han-korban is) a rözsegyűjtők és rizsrostálók is vörös ruhát, illetve bilincset és béklyót viseltek. Az életkörülményeik és az általuk végzett munka is valószínűleg hasonló volt a falépítőkéhez, csak a kísérő csonkítás volt enyhébb, illetve minden bizonnyal a büntetés is rövidebb ideig tartott.⁴⁴

1.2.3. Közrabszolga és közrabszolganő (*lichenqie* 隸臣妾)

A *lichen* 隸臣 kifejezést, amely a harmadik fokozatú kényszermunkát jelöli, jobb megoldás híján – és hogy jelezzük a vele kapcsolatban felmerülő bizonytalanságot – „közrabszolganak” fordítjuk. Ez és női megfelelője, a *liqie* 隸妾 – a két kifejezés leggyakrabban együtt szerepel, *lichenqie*ként 隸臣妾 – a legvitatottabb terminus, aminek oka a szóhasználat: mind a *li*, mind a *chen* rabszolgát jelent (a *qie* pedig rabszolganőt), ezért könnyen összekeverhető a kényszermunka-büntetés, illetve az (örökletes) rabszolgai státus neve.⁴⁵ A megoldás az, hogy élesen el kell választani a *lichenqie*, a *lichen* és a *liqie* kifejezéseket a *chenqie* 臣妾, a *chen* 臣 és a *qie* 妾 szavaktól. Az előbbieket az általunk „közrabszolga(nő)nek” fordított – valamilyen bűn miatt elítélt – kényszermunkásokat jelentik, míg az utóbbiak az egyszerű, *nuqie*nek 奴妾 is nevezett rabszolgákat.⁴⁶ Van olyan elmélet, mely szerint a *lichenqie* többértelmű szó volt, s jelenthet egyrészt kényszermunkást, másrészt meghatározott, örökletes rabszolgai státuszt, de ezt nem tartjuk valószínűnek. Ebben az esetben ugyanis ugyanaz a szó két igen különböző jogi kategóriát jelölt volna, s a precizításra törekvő jogi szövegekben egész biztosan valami módon megkülönböztették volna őket.

A közrabszolga(nő) büntetése a Han-kor kései időszakában – a rözsegyűjtőkhöz hasonlóan – három évig tartott (a korai Han-korról nincs adatunk). Kézírtos forrásainkban a *lichenqie* kényszermunka-fokozat minden olyan cikkelyben, ahol a kísérő megcsonkítás is meg van adva, a szakáll-leborotválással (*nai*) szerepel együtt. Megszégyenítő ruhára, illetve béklyóra vagy bilincsre a közrabszolgákkal kapcsolatban a sírszövegek nem utalnak. A források szerint a közrabszolgák munkakörülményei nem voltak olyan szigorúak, mint a súlyosabb fokozatú kényszermunkásoké, s elképzelhető, hogy „kikölcsönözték” őket magánembereknek. A közrabszolgáság büntetése megváltható volt.

⁴⁴ Vö. A 68.

⁴⁵ A *lichen* (és *liqie*) kifejezés értelmezéséről lásd Hulsewé 1955: 130; Hulsewé 1978: 211–213; Gao Heng 1977; Hulsewé 1981; Hulsewé 1985: 15. A *lichenqie* értelmezéséről Kínában folyt vita irodalmáról lásd Yates 1995: 347–348, 46. jegyzet.

⁴⁶ Hulsewé 1981.

I.2.4. Rablók elleni őr (*sikou* 司寇)

A *sikou* 司寇, „rablók elleni őr”, esetleg „határőrszolgálat”⁴⁷ a negyedik fokozatú büntetés, amely két módon volt kiszabható. Egyrészt lehetett valakit eleve *sikou*vá ítélni (a Korai Han-kor késői szakaszában e büntetés két évig tartott), másrészt pedig, a súlyosabb kényszermunkát végzők bizonyos idő letele után *sikou*vá válhattak. A *sikou* mind férfi, mind női elítélteket jelenthetett. Csonkító büntetést a *sikou*vá tétel mellett csak egy-kétszer említenek a források, ez minden esetben szakáll-leborotválás.

I.2.5. Vigyázó (*hou* 候)

A *hou*, „vigyázó” volt a legenyhébb büntetés, amely a Han-kor késői időszakában egy évig tartott; konkrét tartalmát nem ismerjük.⁴⁸

A kényszermunkához kapcsolódóan érdemes megemlíteni, hogy börtönbüntetés nem létezett: mivel, mint már említettük, a szabadság nem számított jelentős értéknek, megvonása sem lehetett túlságosan elriasztó büntetés. Ez alól két látszólagos kivétel van. Az egyik a hatalmi harcokban éppen vesztes magas rangú személyek őrizetbe vétele, mozgásuk korlátozása: ez azonban inkább a politikai csatározások, mint a büntetőjog területére tartozik. A másik a gyanúsítottak őrizetbe vétele és fogságban tartása: ám ez önmagában nem számított büntetésnek, csak arra szolgált, hogy megakadályozza a terheltek megszökését az ítélet meghozatala előtt, vagyis egyfajta vizsgálati fogságot jelentett.

A kényszermunka-büntetés nagy súlya a kínai büntetőjog rendszerében sokáig fennmaradt, találkozhatunk vele például a *Vízparti történet* számos betyárjának élettörténetében. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a hagyomány a mai napig érezteti hatását: a Kínai Népköztársaságban máig jellemzőbb az elítéltek „munka általi átnevelésre” (*laogai* 勞改) küldése, mint a kisszámú börtön valamelyikében való elhelyezése.⁴⁹

Meg kell még jegyezni, hogy a kényszermunka nem azonos a közmunkával: míg az előbbi a bűnözők büntetése, az utóbbi minden közszabad kötelessége. A közmunkának két formája volt: egyrészt részvétel a középítkezéseken és egyéb munkálatokban, másrészt pedig katonai szolgálat (a Han-korban az előbbi elvileg évi egy hónap, az utóbbi egy férfi életében két év volt⁵⁰).

⁴⁷ Megjegyzendő, hogy a szó korábbi szövegekben (például a *Shujing*ban) az egyik, igazságszolgáltatással foglalkozó főhivatalnokot, a „bűnösök igazgatóját” jelentette (lásd MASPERO 1978: 77 és *passim*).

⁴⁸ Hulsewé 1985: 15, 88 (A 103/1. jegyzet).

⁴⁹ Ladany 1992: 111–112. Megjegyzendő, hogy a szerző a szovjet minta követésének tartja a munkatáborok felállítását, pedig a valóságban – mint ahogy azt éppen a *Qin- és Han-kori* leletek bizonyítják – a kényszermunka intézménye legalább kétezer éves múltra tekintett vissza Kínában.

⁵⁰ Hulsewé 1985: 11.

II. HAN WENDI BÜNTETŐJOGI REFORMJAI

A fentiekben vázoltuk, hogy miként nézett ki a Korai Han-kor első évtizedeiben a súlyosabb büntetések rendszere. A fentiek mellett igen elterjedt volt még a bírság, illetve előfordultak egyéb büntetések: a botozás (erről rendkívül keveset tudunk), a száműzés, a rabszolgává tétel, valamint hivatalnokok esetében a menesztés és a megrovás. Ezek tárgyalása külön tanulmányt igényelne.

Han Wendi császár (Liu Heng 劉恆) puccsal került a trónra, amelyet a császári Liu család hívei szerveztek a dinasztiaalapító Han Gaozu feleségének, Lü 呂 császárnénak a rokonsága ellen. A lehetséges jelöltek közül Liu Henget többek között éppen emberséges természete miatt tették meg császárnak. A rá vonatkozó későbbi források Wen császárt bölcs, jóságos uralkodónak festették le, akinek uralkodási módszereit befolyásolták a korban divatos Huanglao 黃老 eszmék. E kép, mint látni fogjuk, nem teljesen megalapozott, de az biztos, hogy csökkentette az adókat és más népbarát intézkedéseket hozott.

Han Wendit, úgy tűnik, uralkodása kezdetétől érdekelték a jogi kérdések. Már a trónra lépése utáni első évben, Kr. e. 179-ben eltörölte azokat a Qin-kortól érvényben lévő törvényeket, amelyek szerint az elítélt bűnös családtagjait rabszolgává tették.⁵¹ Kr. e. 178-ban eltörölte azokat a rendelkezéseket, melyek szerint a trón bírálata büntetendő volt.⁵² Az igazán átfogó – és a Wendi megítéléséhez leginkább hozzájáruló – lépésre bő egy évtizeddel később, Kr. e. 167-ben került sor. Ennek története a legrészletesebben a *Hanshu Xingfazhi* fejezetében olvasható.

II.1. A reformok ürügye: Chunyu uraság esete

A reformok apropóját egy jogeset adta, amelynek során megcsonkításra ítélték egy köztisztelőben álló orvos–hivatalnokot. Az esetről így ír a *Xingfazhi*:

Amikor [Wen császár] tizenharmadik éve ült a trónon (Kr. e. 167), a Qi-beli 齊 nagy magtárak előljárója, Chunyu 淳于 uraság⁵³ bünt követett el, amiért büntetés járt. Egy császári parancs úgy rendelkezett, hogy fogják el, és tartsák fogva Chang'anban 長安. Chunyu uraságnak nem volt fiúgyermek, [csak] öt lánya. Amikor elfogták, lányait szidva így szólt: „Ha az ember gyermekeket nemz, de nem nemz fiút, annak veszedelem esetén nincs semmi haszna!” Legkisebb lánya, Tiying 緹縈 bánatában keserves sirásra fakadt. Ezután követte apját Chang'anba, s beadványt írt [a császárnak], amelyben ez állt:

„[Amikor] szolgálólányod atyja hivatalnokoskodott, Qiben mindenki dicsérte tisztességét és méltányosságát. Most a törvény szerint felelősségre vonják, és megbüntetik. Szolgálólányod szomorú amiatt, hogy akit megölnek, azt többé nem lehet újra életre keltetni, akit megcsonkítanak, ahhoz nem lehet újra visszailleszteni [levágott testrészét]. Még

⁵¹ *Shiji* 10: 418; *Hanshu* 10: 110, Sanft 2005: 85.

⁵² *Shiji*: 1125, *Shiji* 10: 436, *Hanshu* 5: 137, Sanft 2005: 85.

⁵³ Chunyu gong 淳于公 (Chunyu Yi 意, szül. Kr. e. 206 k.) orvos, hivatalnok volt, rövid életrajzát lásd *Shiji* 105; lásd még Loewe 2000: 51–53.

ha később szeretné is kijavítani a hibáját és megújítani magát, az [ehhez vezető] utat nem lehet követni. Szolgálólányod szeretné, ha [őt magát] lefoglalnák és hivatali rabszolgává tennék (*moru guanbi* 沒入官婢), hogy ezzel megválthassa (*shu* 贖) apja büntetését és bűnét, s ezáltal az megújíthassa magát.”

A lány, Tiying tehát nem arra hivatkozik, hogy apja ártatlan lett volna. Ehelyett a csonkító büntetéseket magukat bírálja, mivel azok visszavonhatatlanok, s nem adnak lehetőséget a hibák helyrehozatalára. Ez az érvelés a korban más-hol nem szerepel, ugyanakkor elképzelhető, hogy a közbeszéd része volt, s hogy a császár számára sem volt új a gondolat. Az biztos, hogy a kérésre fogékony-nak mutatkozott:

A beadványt felterjesztették az Ég Fiához. Az Ég Fiát sajnálat és bánat töltötte el [a lány] szándékától, ezért rendeletet adott ki, amelyben ez állt:

„Császári rendelkezés a császári írnokok (*yushi* 御史) számára: Hallottuk, hogy Yu 虞 úrnak, [Shunnak 舜]⁵⁴ az idején elválasztották [a többiekétől a bűnösök] ruháját és kalapját, megkülönböztették jelvényeiket és ruházatukat, s ez szolgált megszegyenítésül, így a nép nem szegte meg [a törvényeket]. Milyen tökéletessége volt ez a [jól] kormányzásnak! Jelenleg a törvényben három megcsonkító büntetés (*rouxing* 肉刑) szerepel,⁵⁵ de a gonoszság nem szűnik meg. Hol lehet a hiba? Nem azért van ez, mert erényünk csekély, így a tanítás nem válik világossá [a nép előtt]? Mélyen szégyelljük magunkat. Így mivel a nevelés és az útmutatás nem tiszta, az ostoba nép beleesik [a bűnbe]. A *Dalok könyvé*-ben ez áll: »A vidám és szerető úr: a nép apja és anyja.«⁵⁶ Mostanság, ha az emberek vétket követnek el, a tanítás még nem terjed ki rájuk, de már alkalmazzák náluk a büntetéseket. Lehet, hogy szeretnék megváltoztatni viselkedésüket, hogy megjavuljanak, de az [ehhez vezető] út nem elérhető. Mi ezt nagyon sajnáljuk. Ha [valakit] megcsonkítanak, akkor a végtagot levágják, a bőrt felsértik, s élete végéig nem nő ki. Milyen fájdalmasak e büntetések, s [mi] milyen erénytelenek [vagyunk]! Hogy is felelhetnék meg »a nép apja és anyja« eszméjének?

Töröltessenek el a csonkító büntetések, s legyen, amivel felváltják azokat! Rendeltesék el az is, hogy a bűnösök, mindegyikük [bűnük] súlyosságától vagy enyhességétől függően, feltéve, ha nem szöknek meg és nem menekülnek el, éveik teljesítésével mentesüljenek (*mian* 免) [a büntetéstől]! Legyen mindebből rendelet!”

A császár itt egy jól bevett – és részben elvárt – retorikai fogással él, amikor saját magát okolja az alattvalók bűnbe esése miatt. Emellett konkrét utasításokat ad a főhivatalnokainak, hogy milyen elvek mentén dolgozzák át a törvényeket. Ezek a következők: 1) a csonkító büntetéseket töröljék el; 2) a csonkítások helyett azonban alkalmazzanak valamilyen más büntetést; 3) az ítéletek – nyilván a kényszermunkáról van szó – megszabott időtartamra szóljanak (hacsak nem történik szökés).

⁵⁴ Shun a legendás aranykor egyik bölcs uralkodója volt.

⁵⁵ Valójában a korban, mint láttuk, háromnál több csonkító büntetés létezett. Meng Kang 孟康 (kb. 180–260) kommentárjában így magyarázza az ellentmondást: „A tetoválás és az orrvágás az kettő, s ha a bal és a jobb lábfej levágását egynek számítjuk, akkor az összesen három” (*Hanshu* 23: 1098/5. jegyzet). Az ivartalanítást Meng Kang nem említi.

⁵⁶ Az idézet a *Shijing* 詩經 251. verséből való.

II.2. A csonkítások megszüntetésének konkrét részletei

A császár természetesen nem maga fogalmazta meg a törvényeket és a rendeleteket, hanem a főhivatalnokai tettek javaslatot a konkrét részletekre – nem csak ebben az esetben, hanem máskor is. Itt a két legmagasabb rangú tisztségviselő terjeszti be a császár elé a törvényjavaslatot:

Zhang Cang 張蒼 főminiszter⁵⁷ (*chengxiang* 丞相) és Feng Jing 馮敬, a császári főtitkár⁵⁸ (*yushi dafu* 御史大夫)⁵⁹ a következő betérjesztést írták:

„A gonoszítottaknak a csonkító büntetésekkel való megakadályozása: igen régről eredő [gyakorlat]. Felsőged felvilágosult rendelkezést adott ki, amelyben sajnálkozik afelett, hogy ha a néptömegekből [valaki] egyszer is vétket követ el, azt megcsonkítják, s élete végéig nem nő ki [újra a levágott végtag]; emellett ha a bűnös szeretné megváltoztatni viselkedését, hogy megjavuljon, az [ehhez vezető] út nem érhető el. [Ez] hatalmas erényesség [re vall], amilyet mi, alattvalóid, nem érhetünk el. Mi, alattvalóid, tiszteletteljesen megvitattuk [az ügyet], és azt kérjük, hogy a következő törvény adassék ki:

»Azokat, akiknek [bűnükért] a fej leborotválása⁶⁰ járna, hagyják csonkítatlanul (*wan* 完), és válják belőlük falépítő (*chengdan* 城旦) vagy gabonaőrölő (*chong* 舂). Azoknak, akiknek tetoválás (*qing* 黥) járna, borotválják le a fejét (*kun* 髡), tegyenek rájuk nyakalodát (*qian* 鉗), és válják belőlük falépítő vagy gabonaőrölő. Azok, akiknek orrlévágás (*yi* 劓) járna, kapjanak háromszáz botütést (*chi* 笞).⁶¹ Azok, akiknek a bal lábfej levágása (*zhan zuozhi* 斬左止) járna, kapjanak ötszáz botütést. Azok, akiknek a jobb lábfej levágása (*zhan youzhi* 斬右止) járna, továbbá azok, akik embert öltek (*sharen* 殺人), de [lelepleződésük] előtt feljelentették magukat (*zigao* 自告); továbbá a hivatalnokok, akiket kenőpénz elfogadásáért (*shouqiu* 受賕) vagy a törvény elferdítéséért (*wangfa* 枉法) vonnak felelősségre, vagy akik járási vagy hivatali javakat öriztek, de loptak (*dao* 盜) belőlük – mindezeket, ha már elítélték őket, de megszöknek, s újra botozással járó bünt követnek el, fejezzék le a piacon (*qishi* 棄市).

Azon bűnösökből, akiknek már döntöttek az ügyében, s csonkítatlanul hagyva őket falépítésre vagy gabonaőrölésre ítélték őket, három év leteltével válják rőzsegyűjtő (*guixin* 鬼薪) vagy rizsrostáló (*baican* 白粲). Egyévnnyi rőzsegyűjtés vagy rizsrostálás után legyen belőlük közrabszolga vagy közrabszolganő (*lichenqie* 隸臣妾). Egy évnnyi közrabszolgaság után mentesítsék őket (*mian* 免) [a bűnözői státuszról], és válják belőlük közember (*shuren* 庶人).

⁵⁷ Zhang Cang (megh. Kr. e. 152) eredetileg a Qin-dinasztia hivatalnokja volt, majd a a Han-ház első évtizedeiben is fontos tisztségeket töltött be. Kr. e. 176–162 között Wen császár főminisztere volt. Életrajzát lásd *Shiji* 96 és *Hanshu* 42; lásd még Loewe 2000: 675–676.

⁵⁸ Feng Jing Kr. e. 177-től a vendégek felügyelője (*dianke* 典客), majd Kr. e. 177-től Kr. e. 162-ig császári főtitkár volt; tevékenységéről viszonylag keveset tudunk. Lásd *Shiji* 118: 3077; *Shiji* 22: 1127; lásd még Loewe 2000: 99.

⁵⁹ A császári főtitkár a „három főhivatalnok” (*san gong* 三公), vagyis a három legfőbb központi méltóság egyike volt. Eredetileg a főminiszternek (*chengxiang* 丞相) volt alárendelve, de hivatala idővel függetlenedett. Fő feladata a bürokrácia ellenőrzése, a hivatalnokok jogi felügyelete volt. A tisztségéről lásd Bielenstein 1980: 8–10.

⁶⁰ A szövegben a *wan* 完, ’csonkítatlan’ jelentésű írásjegy szerepel, ez azonban nyilvánvalóan elírás, hiszen éppen ezen büntetést elszenvédőket hagyják a továbbiakban csonkítatlanul. Minden bizonnyal a *wan* helyett eredetileg a hozzá némileg hasonló *kun* 髡 írásjegy szerepelt, mely a legenyhébb megcsonkító büntetést, a fej leborotválását jelenti.

⁶¹ A botozásról lásd Hulsewé 1955: 76–77, Salát 2003: 141–142.

A közrabszolgák és közrabszolganők két év leteltével váljanak rablók elleni örré (*sikou* 司寇). Egy év rablók elleni örködés után, illetve ha valaki két évig [volt rablók elleni ör, illetve]⁶² olyan [munkát] végzett, mint a rablók elleni örök (*zuo ru sikou* 作如司寇)⁶³ – mind[két esetben] mentesítsék őket és válják belőlük közember.

Ha [azonban ezekben az esetekben] a bűnös megszökik és elmenekül, továbbá a szakáll-leborotválással (*nai* 耐) járó és ennél súlyosabb bűnöknél, ezt a rendeletet ne alkalmazzák.

Akiket a korábbi törvény szerint megcsonkítottak és falépitővé vagy gabonaörlővé tettek [valamennyi] évre, de nem tiltottak el és zártak ki (*jingu* 禁錮)⁶⁴ [a hivatalviselésből] – azok [büntetésének időtartamát] tegyék hasonlóvá [a jelen törvény szerint elítélt] csonkítatlan falépitők és gabonaörlők [letöltendő] éveinek számához, majd mentesítsék őket.«

Mi, szolgáid, életünket kockáztatva, ezt kérjük [felségedtől].”

A [császár] így rendelkezett: „Jóváhagyjuk.”

A fenti passzus tartalmazza a reform részleteit. Megjegyzendő, hogy a két főhivatalnok rögtön az első mondatában leszögezi, hogy a csonkítás „igen régről eredő”, vagyis hagyomány szentesítette gyakorlat. Ez célzás arra, hogy ők maguk a csonkítást nem tartják elvetendőnek, csak a császár erényessége miatt kerül sor a törvénymódosításra. A törvény megfogalmazóinak ez a fajta hozzáállása megmagyarázhatja az új rendelkezések furcsaságait.

A reform előtti és utáni rendszer lényege az alábbi táblázatban foglalható össze:

Kr. e. 167 előtt		Kr. e. 167 után	
Kényszermunka	Kísérő büntetés (csonkítás)	Kényszermunka	Kísérő büntetés (csonkítás)
(falépitő/gabona-örlő)	Fejleborotválás	falépitő/gabona-örlő	csonkítatlanul hagyás
(falépitő/gabona-örlő)	Tetoválás	falépitő/gabona-örlő	fejleborotválás nyakkaloda
	Orrlevágás		300 botütés
	bal lábfej levágása		500 botütés
	jobb lábfej levágása		lefejezés

⁶² Hulsewé kiegészítése (1955: 336, 382–383/180. jegyzet). A súlyosabb kényszermunkára ítélték büntetésük letelte után még egy évig dolgoztak *sikou*ként, azokat viszont, akiket eleve *sikou*vá ítélték, két évig tartották fogva.

⁶³ Ez utóbbi kifejezés nyilván a *sikou* büntetés női megfelelőjére utal, amelynek nem volt külön neve.

⁶⁴ A kifejezésről lásd Hulsewé 1955: 383/183. jegyzet.

Mindemellett a módosítás kimondja, hogy az alábbiakra lefejezés vár:

- emberölést elkövetők, akik feladják magukat;
- korrupcióért, törvények kijátszásáért, sikkasztásért elítélt hivatalnokok, amennyiben megszöknek, és újabb súlyos – botozással, vagyis korábban az orr vagy a bal lábfej levágásával büntetett – bűncselekményt követnek el.

A rendelkezések meghatározzák az egyes kényszermunka-fokozatok időtartamát is. Ezek alapján az egyes elítéltek a következő periódusokat töltötték rab-ságban:

- csonkítatlan falépítő/gabonaőrölő: 3 év falépítés/gabonaőrlés → 1 év rőzsegyűjtés/rizsrostálás → 1 év közrabszolgaság/közrabszolganőség → közemberi státusz
- közrabszolgák/közrabszolganők: 2 év közrabszolgaság/közrabszolganőség → 1 év rablók elleni őrség → közemberi státusz
- rablók elleni őrok: 2 év rablók elleni őrség → közemberi státusz

Szökés esetén mindezek a változások nem érvényesülnek. Ugyancsak figyelmen kívül hagyták őket, ha valakit szakáll-leborotválásra ítélték – úgy tűnik, ez a csonkító büntetés megmaradt. Ezek szerint csak a csonkítatlanul hagyottaknál lépett életbe az új rend. A rendszert ugyanakkor visszamenőlegesen is érvényesítették azokra a kényszermunkásokra, akiket korábban megcsonkítottak.

Mindezekből a reform előtti rendszerről annyi derül ki, hogy az *nem* ilyen volt, hiszen egyébként nem említették volna a módosításokat.

II.3. A reform hatásai

Fentebb utaltunk rá, hogy e rendelkezések sok szempontból meglehetősen furcsák, hiszen ellentmondanak a reformokról utólag kialakult képnek. A változások ugyanis nem föltétlenül jelentettek enyhítést, sőt: bizonyos esetekben a büntetések még keményebbekké váltak. Ilyen volt például azoknak az esete, akiket a korábbi rendszerben a jobb lábfej levágására ítélték volna – őket az új szabályok szerint lefejezték, enyhülésről tehát szó sem volt.

A *Xingfazhi*-beli leírás további részéből kiderül, hogy bizonyos változások kimondva ugyan nem, de a gyakorlatban szintén súlyosbítást jelentettek:

Ezután kifelé az a hír járta, hogy a büntetések enyhültek, de valójában az embereket megölték. [Akiiket ugyanis korábban] a jobb lábfej levágásával sújtottak, azoknak most halálbüntetés járt. Akiiket [korábban] a bal lábfej levágásával sújtottak, az ötszáz botütést kapott, akiket [korábban] orrlevágással sújtottak, az háromszáz botütést kapott – általában az [elítéltek] többsége behalt [ennyi botütésbe].

Három korábbi megcsonkítást tehát lényegében halálbüntetésre váltottak át. Ez Wen császár és utódai megítélését is rontotta, ezért fia, Han Jingdi 漢景

帝⁶⁵ rögtön uralkodása legelején módosította a törvényeket, majd újabb enyhítésre került sor:

Jingdi császár első évében (Kr. e. 156) a következő rendeletet adták ki:

„A botozás és a súlyos bűnökért [járó halálbüntetés] között nincs különbség; ha valakinek szerencséje van, és nem hal bele [a botozásba], az sem élhet [többé] emberként. Ezért az alábbi törvényt adjuk ki: »Az ötszáz botütés háromszáznak olvasandó; a háromszáz botütés kétszázának olvasandó.«”

De [a nép] továbbra sem maradt ép. Elérve a Zhong[yuan] 中[元] [uralkodási időszak] (Kr. e. 149–144) hatodik évébe (Kr. e. 144), [Jingdi császár] újra kiadott egy rendeletet, amelyben ez állt:

„A botozás alkalmazásakor előfordul, hogy [a bűnös] meghal, mielőtt a botozás befejeződné. Mi ezt nagyon sajnálatosnak tartjuk. Ezért enyhítjük [a büntetést], a háromszáz botütés kétszázának olvasandó, a kétszáz botütés pedig egyszáznak.” [A rendelet] ezt is tartalmazta: „A botozás: a tanítás eszköze. Adjunk hát ki rendeletet a husáng [méretéről]!”

Liu She 劉舍 főminiszter⁶⁶ és Wei Wan 衛綰 császári főtitkár⁶⁷ az alábbi kérelmeztek:

„Ami a botozást illeti, a husáng hossza legyen öt láb; vastagsága a nyelénél legyen egy hüvelyk, s mivel bambuszról van szó, a végénél legyen fél hüvelyk vékony, a csomókat pedig simítsák el.⁶⁸ Akit meg kell botozni, annak a tomporát botozzák meg. Nem szabad lecserélni a [botozást végző] embert; csak ha egy bűnért befejezték [a büntetés végrehajtását], akkor válthatják le.”

III. A REFORMOK ÉRTÉKELÉSE

Ban Gu, a *Xingfazhi* szerzője így értékeli a Han Jingdi módosításai utáni helyzetet:

Ettől fogva a megbotozottak épen maradhattak, de kegyetlen hivatalnokok továbbra is alkalmazták [a túlzó botozást a nép] megfélemlítésére. A halálbüntetés súlyos volt, de az élve [hagyással járó] büntetések megint enyhültek, így a nép könnyen megszegte a törvényeket.

A történetíró itt nyíltan bírálja Jingdit: lényegében azt állítja, hogy a halálbüntetés, illetve a túlságosan enyhe – és így visszatartó erővel nem rendelkező – kisebb büntetések között nem volt egy köztes tartomány. Összességében tehát Ban

⁶⁵ Xiaojing 孝景, Jingdi vagy Jing császár, Wen császár fia, Kr. e. 157–141 között uralkodott. Uralma alatt a Wendi alatti konszolidáció folytatódott, s a hercegségek Kr. e. 154-es felkelésének leverésével tovább nőtt a központi kormányzat hatalma. Uralmáról lásd *Shiji* 11 (e fejezet meglehetősen csonka), illetve *Hanshu* 5; lásd még Twitchett–Loewe 1986: 138–144, Loewe 2000: 338–344.

⁶⁶ Liu She Kr. e. 170-től különböző tisztségeket viselt, Kr. e. 147–143 között főminiszter volt. Lásd *Shiji* 11: 445, *Hanshu* 16: 614; lásd még Loewe 2000: 353.

⁶⁷ Wei Wan (megh. Kr. e. 130) különböző tisztségeket viselt, Kr. e. 154-ben tábornokként vett részt a hercegségek lázadásának leverésében. Kr. e. 147-től császári főtitkár, majd Kr. e. 143-tól – Liu She utódjaként – főminiszter volt Kr. e. 140-ig. Lásd *Shiji* 103: 2768; *Shiji* 107: 2842; *Hanshu* 5: 147; *Hanshu* 6: 156; *Hanshu* 46: 2200; *Hanshu* 52: 2378; lásd még Loewe 2000: 577.

⁶⁸ Egy láb (*chi* 尺) 23,1 cm, egy hüvelyk (*cun* 寸) 2,31 cm. (Twitchett–Loewe 1986: xxxviii). A husángnak tehát 115,5 cm hosszúnak, s 2,3 cm, illetve 1,2 cm vastagnak kellett lennie.

Gu szerint a reformok kudarcot vallottak. Ráadásul tudjuk, hogy később időről időre a csonkító büntetések alkalmazását is felújították.

Ban Gu üzenete lehetett aktuálpolitikai jellegű is, hiszen a történetíró a Kései Han-kori udvari vitákban is állást foglalt. Egyáltalán nem biztos, hogy Wen és Jing császárok reformjai sikertelenek voltak, s a köztes büntetési tartományt is meghagyták a különböző fokú kényszermunkák formájában. A közbiztonság ráadásul nem is feltétlenül a büntetések súlyosságától függ, hanem inkább a felderítés hatékonyságától, illetve az általános társadalmi állapotoktól.

Wendi és Jingdi intézkedései beleilleszkednek egy sok évszázados folyamatba, amelynek során a kínai büntetőjog egyre szisztematikusabbá vált, s némi enyhülése is kimutatható. Ahogy a Han birodalom konszolidálódott, és az államszervezet egyre kifinomultabbá vált, a korábbi kazuisztikus szabályokat és esetleges alkalmazásukat rendszerszerűbb előírások és működés váltotta fel. A jobban szervezett birodalomban az elrettentő büntetésekre is kisebb szükség volt.

Az, hogy ellentmondás feszült Wendi célja – a visszafordíthatatlan büntetések ritkítása –, illetve tényleges intézkedései – a *de facto* halálbüntetések megszorodása – között, több oldalról is magyarázható.

Egyes kutatók szerint Wendi cinikus módon lényegében egyfajta propagandaszövegnek tekintette a csonkítások megszüntetését: miközben a jóságos uralkodó képét sugározta, a büntetéseket még súlyosbította is.⁶⁹ Az ilyen jellegű intézkedések más területeken sem álltak távol Wen császártól. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy Wendi megvolt a jó szándék, csak nem tudta, hogy a súlyos botozás milyen következményekkel jár. A világtól elzárt udvarban élő császár feltehetően nem volt tisztában azzal, hogy 300 vagy 500 botütés gyakran halálos lehet – s egyáltalán nem biztos, hogy ez az információ valaha is eljutott hozzá. Mindenesetre Jingdi már ismerte a valóságot, s igen hamar kétszer is csökkentette a botütések számát, illetve szabványosította a bambuszhusáng méretét. Mindez azt jelzi, hogy a Han udvar ugyanazzal a problémával nézett szembe, amivel a világtörténelem minden kormányzata: a jogrendszer sosincs „kész”, hanem folyamatos finomhangolásra van szüksége, hogy megfelelhessen a mindenkori állapotoknak.

⁶⁹ Sanft 2005.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bielenstein, Hans (1980): *The Bureaucracy of Han Times*. Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press.
- Boltz, William G. (1993): „Chouli.” In: Loewe, Michael (ed.): *Early Chinese Texts. A Bibliographical Guide*. Berkeley: The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California.
- Gao Heng 高恒 (1977): „Qin lü zhong 'li chen qie' venti de tantao 秦律中 '隸臣妾' 問題的探討.” In: *Wenwu* 1977/7: 43–50.
- Hanshu* 漢書. Beijing: Zhonghua Shuju, 1962.
- Hulsewé, A. F. P. (1955): *Remnants of Han Law. Volume I. Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dynasty*. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. IX.) Leiden: E. J. Brill.
- Hulsewé, A. F. P. (1978): „The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975.” *T'oung Pao*, 64. 4–5: 175–217, 338.
- Hulsewé, A. F. P. (1981): „Supplementary Note on *Li Ch'en Ch'ieh*.” *T'oung Pao* 67: 361.
- Hulsewé, A. F. P. (1985): *Remnants of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Ch'in Legal and Administrative Rules of the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975*. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. XVII.) Leiden: E. J. Brill.
- Ladany, Laszlo (1992): *Law and Legality in China. The Testament of a China-watcher*. Edited by Marie-Luise Nath. London: Hurst & Company.
- Loewe, Michael (2000): *A Bibliographical Dictionary of the Qin, Former Han & Xin Periods (221 BC–AD 24)*. Leiden–Boston–Köln: Brill.
- Maspero, Henry (1978): *Az ókori Kína*. [La Chine antique.] Ford. Csongor Barnabás. Budapest: Gondolat.
- Salát Gergely (2003): *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján*. (Sinológiai Műhely 3.) Budapest, Balassi.
- Salát Gergely (2005) „A zhangjiashani leletek és a Zouyanshu.” In: Birtalan Ágnes–Rákos Attila (szerk.): *Bolor-un gerel. Kristályfény. Crystal-Splendour. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére*. Budapest, ELTE Belső-ázsiai Tanszék, II. kötet, 655–670.
- Sanft, Charles (2005): „Six of One, Two Dozen of the Other: The Abatement of Mutilating Punishments Under Han Emperor Wen.” *Asia Major* (third series) 18.1: 79–100.
- Shiji* 史記. Beijing: Zhonghua Shuju, 1975.
- Shuihudi Qin Mu Zhujian Zhengli Xiaozu 睡虎地秦墓竹簡整理小組. 1978. *Shuihudi Qin mu zhujian* 睡虎地秦墓竹簡. Beijing: Wenwu Chubanshe.
- Shuowen jiezi* 說文解字. Taipei: Liming Wenhua Shiye Gongsu, 1996.
- Twitchett, Denis–Loewe, Michael (1986): *The Cambridge History of China. Volume I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.–A.D. 220*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xing Yitian 邢義田 (2005): „Cong Zhangjiashan Han jian „Ernian lüling” chonglun Qin Han de xingqi wenti” 從張家山漢簡〈二年律令〉重論秦漢的刑期問題”. *Taida Lishi Xuebao* 臺大歷史學報, 36: 407–432.
- Yates, Robin D. S. (1995): „State Control of Bureaucrats under the Qin: Techniques and Procedures.” In: *Early China*, Vol. 20, 331–365.
- Zhangjiashan Ersiqihao Han Mu Zhujian Zhengli Xiaozu 張家山二四七號漢墓竹簡整理小組 (2001): *Zhangjiashan Han mu zhujian (ersiqihao mu)* 張家山漢墓竹簡 (二四七號墓). Beijing: Wenwu Chubanshe.
- Zhouli* 周禮. In: *Shisanjing zhushu* 十三經注疏. Taipei: Yiwen Chubanshe, 1976.